

III. GORDIANUS'UN PERS (=SASANI) SEFERİ: GÜZERGAH, SAVAŞLAR VE İMPARATORUN ÖLÜMÜ

Mehmet Ali Kaya*

Özet

Severuslar döneminde Parth Krallığı'nın gücü zayıflatıldı. Parth'lara karşı savaşan dönemin ilk imparatoru Septimius Severus, Osrhoene ve Mezopotamya'da yeni eyaletler kurmuştu. Büyük İskender'e öykünen ardılı Caracalla, Parth krallığıyla Roma imparatorluğunu birleştirmek idealinin peşindeydi. Hükümdarlığının son yıllarını (İ.S. 215-216) bu nedenle doğuda harcadı. Hanedanın son iki üyesi, yani Elagabalus (İ.S. 218-219) ve Severus Alexander (İ.S. 231-233) da Partlara karşı savaştılar. Tüm bu savaşlar, Parthların gücünün zayıflamasına ve Sasa'nın oğlu Ardeşir'in Arsaklar sülalesinden son Parth kralı V. Artabanus'a karşı isyanını başarıyla sonuçlandırmasına katkıda bulundu. İ.Ö. 220'li yılların sonlarından itibaren, eski Pers imparatorluğu toprakları içerisinde kurulup genişleyen Part krallığı topraklarında, artık bu tarihten itibaren I. Ardeşir'in mensubu olduğu, adını Ardeşir'in babası Sasa'dan alan Pers kökenli bir hanedan, yani Sasaniler hüküm sürecek ve bu hanedanın ikinci kralı olan I. Sapur, Roma İmparatorluğu'nun doğu sınır sistemini çökertecek kadar büyük başarıya imzasını atacaktır. Sasani saldırılarına karşı ilk Roma misillemesi, III. Gordianus'un Doğu'ya, Roma kaynaklarında Persler adıyla da anılan Sasanilere karşı yaptığı seferle gerçekleşti. Ancak bu sefer hakkında bilgi veren Roma kaynakları az ve yetersizdir. I. Sapur'un üç dilli yazıtı, Roma kaynaklarında yer alan bilgilerin eksik, yetersiz ve güvenilir olmadığı konusunda çarpıcı bir delildir. Bu makalenin amacı, mevcut birinci ve ikinci el kaynaklardan hareketle III. Gordianus'un Anadolu içinden geçerken izlediği güzergah, Sasanilere karşı yaptığı savaşlar ve ölümü konusunu irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: *III. Gordianus, Sasaniler, I. Ardeşir, I. Şapur, Rhesaina, Meshike*

Abstract

Gordian III's campaign the Parthian: Route, wars and death of King

In the period of Severian dynasty the strength of Parthian Kingdom was weakened. The first emperor of this period, Septimius Severus, had established new provinces in Mesopotamia and Osrhoene areas. His successor, Caracalla, who was imitating Alexander the Great, has an ideal to unite and to rule Roman and Parthian Empires. This ideal was why he had spent his last years (215-216 AD) in the East. The last two emperors of Severian dynasty, that is Elagabalus (218-219 AD) and Severus Alexander (231-233 AD), also fought against the Parthian. All those wars aided becoming enfeebled Parthian and successful revolt of Sasa's son, Ardasher, against

* Doç.Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bornova, İzmir.

Artabanus V, the last king of Arsacid dynasty in Parthia. From the end of 220's AD Sassanian dynasty that derived from name of Sasa, father of Ardashir, in origin Persian, will reign in Persia. Further the second ruler of Sassanian dynasty, Saphur I, will successfully demolish the sistem of the eastern frontier of Roman Empire. The first Roman retaliation against the attacks of Sassanian State was Gordian's Persian campaign. But the Roman sources concerning this campaign is little and insufficient. The inscription of Saphur I which was written in three languages, is clearly evidence on being insufficient, incomplate and untrustworthy of Roman sources. The aim of this paper will be to examine the road crossing Anatolia that was followed by Gordian III, wars and death of emperor.

Key words: *Gordian III, Sassanians, Ardashir I, Saphur I, Rhesaina, Meshiche.*

I. Ardeşir, krallığını ilan ettikten sonra kendisini eski Pers imparatorluğunun varisi ilan ederek Roma'dan eski Pers topraklarını boşatmasını istemiştir¹. Yayılımcı bir politika takip eden I. Ardeşir ve onun yolundan giden oğlu I. Sapur eski Pers topraklarını Romalı'lardan geri almak iddiası gereğince Roma'nın doğu sınırındaki eyaletlerine akınlar yaptılar. Kappadokya, Sasani'lerin saldırılarına maruz kalan ilk Roma eyaleti oldu². İ.S. 236 yılında Kappadokya'ya saldıran Sasani'ler, sonucu itibariyle başarılı olmayan bu saldırının ardından Mezopotamya'ya girdiler, Nisibis (=Nusaybin) ve Karrhai (=Harran) kentlerini ele geçirdiler³. Bu saldırılar, Roma misillemesine kesin bir davetiye anlamına geliyordu. Fakat III. Gordianus'tan önceki Roma imparatorları Sasani saldırılarına karşılık veremediler. Maximinus Thrax, İ.S. 235-238 yılları arasındaki kısa hükümdarlığı sırasında Doğu'ya hiç gitmedi. Onun ardılı olan iki ortak imparatorun, yani Balbinus ve Pupienus'un Pers seferine çıkma hazırlıkları kısa süre içerisinde öldürüldükleri için sonuçsuz kaldı⁴. Yaklaşık üç ay imparatorluk yapmış olan Balbinus ve Pupienus'tan sonra onüç yaşında bir çocuk olarak tahta çıkarılan III. Gordianus'un⁵ Sasani ilerleyişini durmak ve kaybedilen toprakları geri almak için çıkılacak Pers seferine karar vermesi, deneyimli bir yardımcı buluncaya kadar, mümkün olmadı.

Sasani seferini gerçekleştiren fakat bu seferden sağ olarak dönemeyen⁶ III. Gordianus 20 Ocak 225 yılında Roma'da doğdu. I. Gordianus'un kızının oğlu olan III. Gordianus'un babasının adı bilinmiyor. Fakat III. Gordianus'un babası muhtemelen senatördü⁷. Büyük babası (I. Gordianus), İ.S. 238 yılı başında çıkan Afrika isyanında imparator ilan edilmişti. Bu sırada Pannonia'da Tuna nehri bölgesini Germen'lere karşı savunmak için yürüteceği askeri operasyonların başında bulunan imparator Maximinus Thrax'a sadık olan Numidia valisi Capellinus, I. Gordianus'u Roma imparatoru yapan

¹ Magie 1950, 673 vd. 1542 vd.,n. 25-26.

² Lorient 1975, 774.

³ Magie 1950, 1560 n.12.

⁴ Ensslin 1971, 81.

⁵ Herodianus, VIII.10.8-9.

⁶ Zosimos, *Historia Nova* I.19. SHA, *Gordianus Tertius* XXXI.2.

⁷ SHA'da (*Gordianus Tertius* IV.2) babasının adı Iunus Balbus, annesinin Maccia Faustina olarak verilmiştir.

III. Gordianus'un Pers (=Sasani) seferi

bu isyanı bastırıldı. I. Gordianus, kendisine ortak imparator ilan etmiş olduğu oğlu Gordianus'un (=II. Gordianus) Capellinus'a karşı savaşırken öldüğünü duyunca intihar etti. Ancak I. Gordianus, kendisini imparator yapan Afrika isyanına ilişkin haberler duyulmadan önce Roma'ya ajanlar göndermiş ve onlar Roma'daki Muhafız Alayı komutanı Vitalianus'u ve diğer praefectus'u öldürmüşlerdi⁸. Maximinus'a sadık olan her iki praefectusun iyi bir zamanlamayla öldürülmesi I. Gordianus'un torunu olan geleceğin çocuk imparatorunun hayatta kalmasını sağlamıştı.

Senatorler Afrika isyanıyla başlayan süreci, yani imparator Maximinus'a karşı direnişi, I. ve II. Gordianus'un ölümünden sonra, aralarından seçtikleri 20 kişilik komisyon ve onlar arasından seçtikleri iki kişiyi, yani Marcus Clodius Pupienus Maximus ile Decimius Caelius Calvinus Balbinus'u imparator ilan ederek sürdürdüler⁹. Fakat senatorlerin en azından bazıları özellikle Pupienus'un imparator ilan edilmesine karşıydı. İmparator (Augustus) ilan edilmeden önce kentın Muhafız Alayı komutanı olarak görev yapmış olan Pupienus'u halk da sevmiyordu¹⁰. Böyle bir ortamda I. Gordianus'un torunu, muhalifleri temsil etmek açısından mükemmel bir odak noktasıydı. Nitekim henüz onüç yaşında olan bu çocuk evinden getirildi ve ona büyük babasından dolayı Marcus Antoninus Gordianus adı verilerek *Caesar* ilan edildi¹¹. Şimdi o, Pupienus ve Balbinus'un halefi olmuştu.

Pupienus ve Balbinus, ordu toplamak hazırlıklarını sürdürdükleri sırada Maximinus Roma'ya ulaşmak için ordusuyla harekete geçmişti. Fakat o, kendisine karşı direnen Aquileia kentini ele geçirmek için savaşırken lejyonları tarafından İ.S. 238 yılı Mayıs ayında (ya da Haziran başında) öldürüldü¹². Hemen ardından Pupienus ve Balbinus arasında kıskançlık baş gösterdi. Fakat daha kötüsü askerler ve halkın bu iki imparatora karşı hoşnutsuzluğunun isyana dönüşmesiydi. Nihayet Praetoria Muhafız birliği askerleri, İ.S. 238 yazı sonunda, bir festival sırasında Palatinus'daki imparatorluk bina kompleksine saldırarak iki imparatoru tutuklayıp işkence ettikten sonra öldürdüler. Yaklaşık üç ay imparatorluk yapmış olan Pupienus ve Balbinus'un öldürülmelerinin hemen ardından onların halefi olan on üç yaşındaki Gordianus, hem askerler hem de senato tarafından imparator ilan edildi¹³.

III. Gordianus'un imparatorluğunun ilk birkaç yılı hakkında güvenilir bilgi yoktur. Fakat Pupienus ve Balbinus, onun imparator ilan edilmesinin ardından *Damnatio Memoriae* (=hatıraların silinmesi) cezasına çarptırıldılar ve galiba Severuslar sülalesi döneminin seçkin aileleri resmi devlet görevi ve komutanlıkları yürütmeye

⁸ Herodianus, VIII.10.3-5. Lorient 1975, 721. Dietz 1980, 326 vd.

⁹ Herodianus, VIII.10.3-5. Ensslin 1971, 78 vd. Magie 1950, 697. Dietz 1980, 326 vd.

¹⁰ Herodianus, VIII.10.6-7.

¹¹ Herodianus, VIII.10.8-9.

¹² SHA, *Maximinus* XXIII.6-7. Herodianus, VIII.5.8-9;6.2.

¹³ Herodianus, VIII.10.8-9. Ensslin 1971, 81.

devam ettiler¹⁴. İmparatorluğunun ikinci yılında, yani İ.S. 240 yılında Afrika'da ikinci bir isyan patlak verdi. Proconsul Sabinus'un çıkardığı bu isyan kısa sürede bastırıldı. III. Gordianus, bu isyanın ardından büyük babasını öldüren lejyonu (=legio III Augusta) lağvetti¹⁵. Henüz çocuk olan bu imparatorun en değerli yardımcısı, doğu kökenli olan deneyimli devlet adamı Gaius Furius Sabinus Aquila Timesitheus idi. III. Gordianus, İ.S. 240 yılı sonunda ya da İ.S. 241 yılı başında Praetorius Praefectus olarak atadığı Timesitheus'un kızı ile evlendi¹⁶. Asia Eyaletinde proconsullük, Bithynia-Pontus eyaleti de dahil birçok eyalette procuratorluk yapmak gibi seçkin bir devlet hizmeti kariyerinin sonunda günümüzün başbakanlığına denk sayılabilecek olan bu makama (Praetorius Praefectus) getirilen Timesitheus'un eli, şimdi aynı zamanda imparatorun kayın babası olarak çok güçlenmişti¹⁷. I. Ardeşir ile başlayan ve onun oğlu I. Sapur'la devam etmekte olan Sasanî saldırılarına karşı gereken misillemenin yapılmasına hiçbir engel yoktu. Başka bir ifadeyle III. Gordianus'un Sasanilere karşı çıktığı Pers seferinin stratejisti Timesitheus'tu.

III. Gordianus, 242 yılı baharında büyük bir karşı saldırı için harekete geçmeye hazırdı¹⁸. Roma'da, Sasanilere karşı savaşmak için çıkılacak olan Pers seferi yürüyüşünün arifesinde, Athena Promakhos'un onuruna oyunlar (=agones) düzenlendi¹⁹. Bu oyunlar, 700 yıl önceki Pers-Yunan düşmanlığını canlandırmayı amaçlayan sembolik bir gösteriydi. İmparator Pers seferini atalarının geleneğine (=more veterum) baş vurarak, yani İanus tapınağının kapılarını açmak suretiyle halka duyurdu. İmparator, Roma'nın savaşta olduğunu bildiren bu eylemini bir takdim konuşmasıyla sunduktan sonra, Moesia, Thrake, Suriye ve buradan Mezopotamya'ya gitmek üzere hareket etti²⁰.

Roma ordusunun, 242 yılında, Thrake'de Goth'lara karşı yaptığı savaşı başarıyla sonuçlandırıldığı Roma kaynaklarından bilinmektedir. Goth'lar, Tuna'nın ötesine sürüldüler²¹. İmparator ve ordusunun Avrupa'dan Asya'ya Bosphorus'tan, yani İstanbul Boğazı'ndan geçmiş olduğu da burada basılan *Traiectus Aug(ustus)* tipli sikkelerin tanıklığı sayesinde kesin olarak bilinmektedir²². İmparatorun Anadolu'dan ilerleyişi bu

¹⁴ Dietz 1980, 337 vd. Potter 1990, 29 vd.

¹⁵ Lorient 1975, 734.

¹⁶ Kolb 1987, 99. Lorient 1975, 738. Sartre 1984, 55. Timesitheus'un adı Yunanca kaynaklarda Timesikles veya Timosekles olarak geçti. SHA'da ondan Mesitheus olarak söz edildi. Bk. Ensslin 1971, 85. Ayrıca Timesitheus'un kökeni konusunda bk. Pflaum 1960, 320 vd. (ona göre Suriyeli ya da Arap). Lorient 1975, 736 (=Anadolu ya da Yunanistan'dan).

¹⁷ Timesitheus'un kariyeri konusunda bk. Ensslin 1971, 85. Pflaum 1960, 320 vd.. Lorient 1975, 736 vd.

¹⁸ SHA, *Gordianus Tertius*, XXVI.3. Magie 1950, 697. Lorient 1975, 757 vd.

¹⁹ Mitchell 1994, I 222 dn. 176.

²⁰ SHA, *Gordianus Tertius* XXVI.3 vd. Eutropius, *Breviarum* IX.2. Ensslin 1971, 86. Mitchell 1993, I, 227.

²¹ SHA, *Gordianus Tertius* XXVI.3 vd. Ensslin 1971, 86 vd.

²² Magie 1950, 1562 n. 15 (=traiectus Aug.).

III. Gordianus'un Pers (=Sasani) seferi

ülkenin kentlerince memnuniyetle selamlandı. Pek çok kentin onun için zengin sikke darbı yapmış olması²³ bundandır. Fakat, Roma kaynakları yetersiz olduğu için imparatorun Anadolu'dan Suriye'ye kadar izlediği yol, bu gün kesin olarak tespit edilebilmiş değildir.

Bu güne kadar imparatorun Anadolu'dan geçerken izlediği yol konusunda tartışmasız kabul edilen hiçbir öneri olmadı. C. Bush'a göre III. Gordianus, Kios (=Gemlik), Nikaia (=İznik), Iuliopolis (=Bolu) üzerinden İç Anadolu'ya oradan Pisidia Antiokheia'ya (=Yalvaç) uzanan bir güzergah üzerinde durmuştur.²⁴ Bush bu güzergahı önerirken III. Gordianus için basılan askeri tipli sikkeleri dikkate aldı. Ancak onun önerisi kabul görmedi²⁵. Pink'e göre imparatorun yolu orta Anadolu'dan geçti ve bu güzergah üzerinde şu kentler vardı: Nikomedia (=izmit), Nikaia, Iuliopolis, Ankyra, Tyana (=Kemerhisar) ve Tarsos²⁶. Hommel'e göre güzergah, genç Kyros'un izlediği yoldu²⁷. Bir başka öneri, *Adventus* tipli sikkeleri öne çıkaran bir metotla güzergah konusuna yoğunlaşan Krzyzanowska'dan geldi. Onun araştırması dahil, tüm literatürü değerlendiren Loriot'a göre imparatorun içinden geçtiği kentler şunlardı: Nikaia, Nakoleia (=Seyitgazi), Antiokheia (=Yalvaç), Ikonion, Phylai Kilikia, Tarsos, Antiokheia (=Antakya).²⁸ Son iki yayını da dikkate alan Kottenhofen'a göre III. Gordianus'un içinden geçtiği kentler ise şunlardı: Nakoleia, Antiokheia (=Yalvaç), Ikonion, Tarsos, Antiokheia (=Antakya).²⁹

İmparatorun içinden geçtiği yerleşim birimlerinin hangileri olduğunu belirlemenin zorluğu, bu güne kadar ortaya atılan görüşlerin çokluğu ve farklılığından açıkça anlaşılır. Gerçekten çok az sayıda kentin güzergah dahilinde olduğundan emin olunabilir. İmparatorun Bosporos'tan geçip Antiokheia'ya ulaşıncaya kadar izlediği güzergah üzerinde olması gereken bu kentlerden ilki, gidiş yönünde, bir Phrygia kenti olan Nakoleia'dır. Bu kent imparator adına *adventus* tipli sikkeler basmıştır. İkincisi yine bir Phrygia kenti olan Dokimeion'dur. O da ilki gibi imparator için *adventus* tipli sikkeler basmıştır³⁰. Antiokheia, İkonion, Seleukeia (=Silifke), Soli (=Mezitli) ve Tarsos'un da güzergah üzerinde olduklarına sikke tanıklığıyla inanılabilir. Bu beş kentin tamamı imparator için zengin sikke darbetti³¹.

²³ Krzyzanowska 1970, 58 vd. Kottenhofen 1983, 153.

²⁴ Bosch 1935, 55.

²⁵ Krzyzanowska 1970, 64 dn. 24.

²⁶ K. Pink, "Antioch or Viminacium? A Contribution to the History of Gordian III and Philip I" NC V/15 (1935), 99.

²⁷ H. Hommel, "Adventus sive profectio Gordiani III". Şurada: *Congresso Internazionale di Numismatica* Roma 11-16 Settembre 1961, vol.2. (Roma 1965), 330.

²⁸ Loriot 1975, 767.

²⁹ Kottehofen 1973, harita.

³⁰ Krzyzanowska 1970, 63 vd., dn. 21 ve 23. Loriot 1975, 767.

³¹ Loriot 1975, 767.

Zengin sikke darbı, özellikle *adventus* tipli sikkeler imparatorun içinden geçtiği kentlerin tayininde önemlidir. Ancak bu anlamda her zaman güvenilir bir delil olamaz. Nitekim yalnızca Likya'da yirminin üzerinde kent, imparator için bronz sikke basmıştır³². Dokimeion'un güney batısındaki Brouzos (=Karasandıklı köyü) ile Pamphylia'da ya da Kilikia'da lokalize edilen Lyrbe kentleri de bol sikke basmışlardır³³. Her ikisi de, özellikle ikincisi güzergah üzerinde sayılan en yakın kentlerden en azından güzergahın yönünü değiştirecek kadar uzaktadırlar. Kimi kentler, III. Gordianus'un imparatorluğu süresince bol sikke bastılar. Bunlardan birisi Nakoleia'nın kuzey doğu istikametindeki Akkilaion (=Alpu yakını), diğer dördü Likya'daki Akkalisos, Arneia (=Ernes/Günçalı), Phaselis (=Tekirova), Korydalla (=Kumluca yakını)'dır³⁴. Sonuç olarak biz, sikke tanıklığına itibar ederek III. Gordianus'un güzergahı üzerinde bulunması gereken muhtemel kentleri, standart yol ağını³⁵ da dikkate alarak şöyle sıralayabiliriz. Byzantion (=İstanbul), Nikomedia (=İzmit), Nikaia (=İznik), Antiokheia (=Yalvaç), Ikonion (=Konya), Tarsos (=Tarsus)³⁶, Antiokheia (=Antakya).

III. Gordianus'un Antiokheia (=Antakya)'ya girdiğini biliyoruz. Bu bilgiyi aktaran Roma kaynağına göre imparator, Antiokheia'yı Sasani'lerden geri aldı³⁷. Yani III. Gordianus'un sefere çıkmış olduğu tarihten önce Antiokheia Sasani'ler tarafından ele geçirilmişti. Ancak bu bilgiyi doğrulayacak başka bir kaynak yoktur. Bu nedenle Antiokheia'nın Sasani'ler tarafından ele geçirilmiş olduğunu aktaran Roma kaynağına kuşkuyla bakılmaktadır³⁸. Öte yandan imparatorun, bu kentten Doğu'ya doğru ilerlemeye devam ettiği kesindir. İmparatorun Antiokheia'dan hareketi İ.S. 243 yılı baharına tarihlendi³⁹.

Mevcut Roma kaynaklarında, imparatorun en azından Karrhai (=Harran) ve Nisibis'i (=Nusaybin) Sasani'lerden geri aldığına⁴⁰ ve Resaina'da Sasani'lere karşı savaştığına ve bu savaşın Roma ordusu adına zaferle sonuçlandırıldığına⁴¹ ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Kaynakların doğruluğu, sikke tanıklığıyla kesin olarak

³² H. Von Aulock, "Die Münzprägung des Gordian III und der Traquillina in Lykien". *Istanbul Mitteilungen*, Beiheft 11, Tübingen 1974. Kottenhofen 1983, 153 dn. 30.

³³ Kottenhofen 1983, 153.

³⁴ Kottenhofen 1983, 153 dn. 30.

³⁵ Yollar konusunda bk. Magie 1950, 1186, 1308-10. Mitchell 1993, I, 129 vd.

³⁶ Tarsos'un zengin sikke darbı konusunda bk. Lorient 1975, 767 n. 815.

³⁷ SHA, *Gordianus Tertius* XXVI.3 vd.

³⁸ Potter 1990, 192 vd. Lorient 1975, 767 vd. Kottenhofen 1983, 153 vd., n. 20.

³⁹ Kottenhofen 1983, 153.

⁴⁰ SHA, *Gordianus Tertius* 26.6; Eusebios, *Chronica* II. 180. Zonaras, *Epitome*. XII. 18. George Syncellus, *Ecloga Chronographia* (ed. A.A. Mosshammer) Leipzig 1984, 361 ; 681.8.

⁴¹ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae* XXIII.5.17.

III. Gordianus'un Pers (=Sasani) seferi

doğrulandı. Zira bu üç kent ve ek olarak Singara'nın, Maximinus Thrak'ın imparatorluğu sırasında durdurdukları sikke darbı Gordianus için yeniden başlatıldı⁴².

Sasani'lerin sınırlarını batı yönünde genişletmeye yönelik politikası gereğince Roma sınırlarına yaptıkları ilk saldırılar, Sasani Krallığı'nın kurucusu I. Ardeşir'in hükümdarlığı zamanında, muhtemelen İ.S. 236 (belki 235) yılında başladı. Bu tarihte onların Kappadokia'ya yaptıkları saldırılar geri püskürtüldü⁴³. Aynı tarihte Mezopotamya da Ardeşir'in hedefindeydi. Roma kaynaklarının III. Gordianus tarafından geri alındığını söylediği Nisibis ve Karrhai kenti ile Raseina'nın Sasani'lerin eline geçmesi⁴⁴ muhtemelen bu tarihte gerçekleşti. Daha güneydeki Hatra kenti de bu kralın hedefi idi.

Ardeşir'in Hatra'ya (=Kuzey Irak'ta Musul'un güneyinde) saldırdığı, Roma tarihi yazarı Dio Cassius'tan bilinmektedir. Bu tarihçeye göre Ardeşir, Roma Mezopotamya'sını istila etmek için bir operasyon üssü olarak kullanmayı düşündüğü Hatra'yı kuşattı. Fakat o, tıpkı otuz yıl önce bu kaleyi kuşatmış olan Roma imparatoru Septimius Severus gibi başarısız oldu⁴⁵. İ.S. 235 yılının Haziran ayından daha sonra olmayan bir tarihte bir Roma Cohors'una, yani Roma lejyonun onda biri oranında bir yaya birliğine; sahip olduğu iddia edilen Hatra⁴⁶, daha sonra, muhtemelen İ.S. 242 yılı baharında ikinci kez, bu defa Ardeşir'in oğlu Sapur'un saldırısına uğradı ve kent bu saldırı karşısında direnemedi ve düştü⁴⁷. Roma'nın Doğu sınırında, en uç noktadaki garnizon kalesi olan Hatra'nın düşmesi, başkent Roma'da *casus belli Persici* kabul edilmiş olabilir. Gordianus'un Sasani'lere karşı savaş ilan etmesi, bu tarihte, yani İ.S. 242 yılında gerçekleşti⁴⁸.

III. Gordianus'un Doğu seferi için harekete geçmiş olduğu tarihte Sasani'ler, eğer Antiokheia (=Antakya)'yı ele geçirmedilerse bile, en azından Antiokheia kapılarına kadar dayanmışlardı. Bu arada Nisibis, Karrhai, Singara ve çevresindeki kaleler, Resaina ve hatta Edessa (=Urfa) zaten Sasani'lerin elindeydi⁴⁹. Sonuncu kentte, Gordianus'un izniyle Roma'ya bağımlı yeni bir krallık kuruldu⁵⁰. Singara ve Resaina'nın Sasaniler tarafından zaptı daha önce belirtmiş olduğumuz gibi İ.S. 236

⁴² G. F. Hill, "The Mints of Roman Arabia and Mezopotamia". JRS 6 (1916), 167 (=BMC Arabia, Mesopotamia and Persia, 88 vd., 120 vd.). Magie 1950, 1560 n.12. Lorient 1975, 774 n. 858.

⁴³ Lorient 1975, 774. Kottenhofen 1983, 153 vd. Potter 1990, 35.

⁴⁴ Bk. Yukarıda 40,41.

⁴⁵ Cassius Dio, *Historia Romana* LXXX.3.2.

⁴⁶ Hatra'daki Roma garnizonu konusunda bak. D. Oates, "A Note on Three Latin Inscriptions from Hatra". *Sumer* 11 (1955), 39 vd. Kettenhofen 1983, 152 vd., n.16.

⁴⁷ Kettenhofen 1983, 152 n. 14. Ayrıca tarih konusunda bk. Potter 1990, 190.

⁴⁸ Bk. yukarıda dn. 18.

⁴⁹ Bu kentlerin hiç birisi Resaina savaşından önce sikke basmadılar. Bk. Yukarıda dn.42.

⁵⁰ Magie 1950, 1543 vd. Ayrıca bk. Aşağıda dn. 52.

yılında gerçekleşmişti. Muhtemelen bu yılda ya da ertesi yıl, bu günkü Ain Sinu kentine lokalize edilen Zaguræ kalesi de Sasani'ler tarafından zaptedilmişti⁵¹.

İ.S. 243 yılında Antiokheia'ya ulaşan III. Gordianus, aynı yılda kuzey doğu istikametinde ilerlemeye başladı. Roma adına yeniden kazanılan ilk yerleşme, Roma kaynaklarından bildiğimiz, batı doğu istikametindeki üç kentten (= Karrhai-Resaina-Nisibis) ilki, yani Karrhai oldu. İmparatorun burada elde ettiği başarıda muhtemelen Abgar'lar denilen bir yerel egemen sülalenin de rolü olmuştu. Bu nedenle III. Gordianus, Edessa'da hüküm sürmüş olan bu sülalenin hükümdarı X. Abgarus Severos'u yeniden kral olarak tanıdı. Böylece Edessa'da Roma'ya bağımlı bir krallık kurulmuş oldu. Bu kral ile III. Gordianus'un adını zikreden sikkeler basıldı⁵². Roma imparatoru, Edessa'dan doğu istikametinde ilerlemeye devam etti ve Resaina'ya ulaştı. Burada Sasani'lere karşı ilk büyük savaşını yaptı. Bu savaştan zaferle ayrılan III. Gordianus, bu zaferini senatoya yazdığı bir mektupla başkente duyurdu. Bu mektupta o, Pers seferi boyunca ordunun sevk ve idaresini başarıyla yürüten kayınbabası Timesitheus'u övdü ve ona minnettarlığını ifade etti⁵³. Zafer, Anadolu'da da büyük sevinç yaşanmasına neden oldu. Efeslilerin, bir yazıtta imparator ve eşini, barış ve huzuru yeniden getirmiş olmaları dolayısıyla onurlandırdıkları bilinmektedir. Tuz Gölü'nün kuzeyindeki Kinna (=Karahamzalı) III. Gordianus'un bir heykelini dikti⁵⁴.

Roma zaferi adına sonucu kesin olan Resaina savaşı, imparatora iki önemli avantaj kazandırdı. Bunlardan birisi, savaşı kaybeden Sasani'lerin Resaina çevresindeki kent ve kaleleri boşaltmasıydı. Nitekim aynı yılın ikinci yarısında, Resaina ile birlikte Karrhai, Nisibis ve Singara yeniden sikke basmaya başladılar⁵⁵. İkincisi, Mezopotamya'da Roma otoritesinin yeniden kurulabilmesi için sürdürülecek savaşlar adına Roma ordusunun yüksek moralle yoluna devam edecek olmasıydı. Fakat genç imparator, bu anlamda avantajlı konumunun keyfini sürmek 'ya da yeni başarılarla bunu tazelemek adına talihsizdi. Zira kayınbabası olan Praetorio Praefectus'u Timesitheus, aynı yıl, yukarı Mezopotamya'da, Fırat Irmağı'nın Habur ile birleştiği yerde yakalandığı bir hastalıktan öldü⁵⁶. Onun ölümü, genç imparator adına kötü günlerin başlangıcıydı.

III. Gordianus, hâlâ sağ olan diğer Praetorio Praefectus'u C. Iulius Priscus'un tavsiyesine uyarak, Timesitheus'un yerine M. Iulius Philippus'u atadı. Romalıların Philippus Arabs (=Arap Philippus) adıyla anacakları bu yeni Praetorio Praefectus'u hırslıydı. Onun gözü doğrudan doğruya genç imparatorun tahtındaydı. Bu nedenle o,

⁵¹Kettenhofen 1983, 154.

⁵² Edessa Krallığı konusunda bk. Lorient 1975, 768 dn.822.

⁵³ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae* XXIII.5.17. Zonaras, *Epitome* XII.18.

⁵⁴ Mitchell 1993, I, 96 ve 227.

⁵⁵ Bk. yukarıda dn. 42.

⁵⁶ SHA, *Gordianus Tertius* XXVIII.1; XXIX.1. Zosimus, *Historia Nova* XVIII.2. Magie 1950, 968. Chastagnol 1994, 736.

III. Gordianus'un Pers (=Sasani) seferi

Fırat Irmağı boyunca güneye doğru ilerleyiş sırasında yapılan savaşlarda, imparatoru askerlerin gözünde küçük düşürecek çarelere başvurdu. Bu çarelerden birisi ordunun erzak desteğini kesmekti. İmparatoru askerlerin gözünde tecrübesiz, yeteneksiz, beceriksiz konumuna düşürmek için her türlü hileye başvurarak erzak desteği sorununun çıkmasına bizzat yol açan Philippus sonunda amacına ulaştı. Onun tezgahladığı bir tertip sonucunda, genç imparator Roma askerlerince öldürüldü. Rivayete göre genç imparator ölümünü engellemek için Philippus Arabs'a *Caesar*'lık ve ortak imparatorluk teklif etti. Ancak bunlar III. Gordianus'un hayatta kalması için yeterli olmadı.

Roma'nın genç imparatoru III. Gordianus'un ölümü konusunda tüm Roma kaynakları aynı hikayeyi anlatmaz. Bir rivayete göre imparatorun katili, Philippus'un kendisidir. Bir Bizans kaynağına göre, imparator attan düşmüş ve atın altında kalarak ölmüştür. Philippus'un Roma senatosuna yazdığı mektupta söylenen ise, imparatorun hastalıktan öldüğüdür⁵⁷. Ne var ki Gordianus'un ölümüyle ilgili bu bilgilerden hangisinin doğru olduğuna karar vermek, bir tahmin olmaktan öteye gitmeyecektir. Hatta hepsinin uydurma olması ihtimali de vardır. Zira Sasani kralı I. Sapur tarafından kaleme alınmış ve günümüze kadar gelebilmiş olan bir yazıtta imparatorun Meschike Savaşında öldürülmüş olduğu kaydedilmiştir⁵⁸.

Hiçbir Roma kaynağı Meshicke Savaşı'ndan söz etmez. Dolayısıyla imparatorun burada öldürüldüğü de Roma kaynaklarında yer almaz. Romalılar, imparatorun Meschike'inin güneyindeki Circesium yakınında, Zaitha (ya da Zautha) adıyla bilinen bir yerde öldürüldüğü ve burada imparator için bir boş mezar inşa edilmiş olduğu bilgisine sahip olabildiler. Bu mezar İ.S. 363 yılında hâlâ oradaydı.⁵⁹.

Meschike Savaşı hakkındaki bilgilerimizin kaynağı olan Sasani kralı Şapur'un Persce, Partça ve Yunanca olarak kaleme aldığı üç dilli yazıtı, bu günkü İran'da, Nakşi Rüstem yakınında 1936 yılında keşfedildi ve bilim çevrelerinde Rostovtzeff tarafından verilmiş olan "*Res Gestae Divi Saporis*" adıyla yaygın olarak tanındı⁶⁰. Kral burada kendisi ve imparatorluğu hakkında bilgi veren kısa bir girişin ardından, ülkesini savunmak adına Roma'lılara karşı yaptığı üç çarpışmadan söz eder⁶¹. Ancak o, Resaina'daki Roma zaferine hiç değinmez. Bu anlaşılabilir bir eksikliktir. Nitekim Roma kaynakları da kralın yazıtında yer alan Meschike savaşından söz etmezler. Yenilgiyi gizlemek Roma tarih geleneğinin bir özelliği değildir. Ancak, eğer I. Sapur'un

⁵⁷ Zosimus, *Historia Nova* I.19 (=Philippus'un tertibi sonucunda askerler tarafından öldürüldüğü, fakat imparatorun hastalıktan öldüğünün rapor edildiği ifade edilmiştir). SHA, *Gordianus Tertius* XXXI.2 (hastalıktan öldüğü). İmparatorun attan düşerek öldüğü iddiası Bizans kaynaklarına aittir. Bu konuda bk. Lorient 1975, 770 vd. Potter 1990, 204 vd.

⁵⁸ Kottenhofen 1983, 151 n. 8.

⁵⁹ Zosimus, *Historia Nova* III.14 (Zautha). Ammianus Marcellinus, *Res Gestae* XXIII.5.7. SHA, *Gordianus Tertius* XXXIV.2. Magie 1950, 1562 vd., n.15. Kottenhofen 1983, 155. Potter 1990, 202 vd.

⁶⁰ M. I. Rostovtzeff, "Res Gestae Divi Saporis and Dura". *Berytus* 8 (1943-1944), 17.

⁶¹ Kottenhofen 1983, 151.

iddia ettiği gibi, III. Gordianus savaş sırasında Sasani'lerce öldürülmüşse bu imparatorluk tarihinde bir ilktir. Yani ilk kez bir Roma imparatorunun ölümü, savaş sırasında düşman elinden olmuştur.

Kesin olan bir şey vardır ki, Roma ordularının Mezopotamya'daki ilerleyişinin Meschike'de, burada yapılan savaşla sona ermiş olduğudur. III. Gordianus bu savaş sırasında ölmediyse bile, daha sonra bu savaş sırasında almış olduğu bir yara yüzünden veya yaranın neden olduğu zor anlarında bir suikast sonucunda ölmüş olabilir. Ancak bu, yalnızca bir tahmindir. Zira imparatorun Resaina Savaşı'ndan sonraki ilerleyişi ve bu arada cerayan eden olaylar aydınlık değildir. Muhtemelen imparator, İ.S. 244 yılı sonbaharında, Habur ve Fırat Irmağı boyunca güneye doğu inerek Sasani'lere karşı savaşını sürdürdü. Doura içinden geçti ve İ.S. 244 yılı başında Sasani eyaleti olan Assuria'ya girdi. Burası I. Sapur'un zaferiyle sonuçlanan savaşın yapıldığı Meshike (=Irak'ta bu günkü Felluce) kenti yakınıydı. 11 Şubat 244'e tarihlenen bu savaştan (=Meshike Savaşı) sonra, muzaffer kral I. Sapur, zaferini Meshike kentine *Peroz-Sapur* (=Muzaffer Sapur) adını vererek⁶² kutladı. Kentin yeni adı, Sasani kralının zaferini ve adını anıtlıyordu.

III. Gordianus ölünce, onun Praetorio Praefectus'u Philippus, Roma ordusu tarafından imparator ilan edildi. Ordunun kararını, Philippus'un yazıp göndermiş olduğu mektubun Roma senatosunda okunması üzerine öğrenen senatörler, Philippus'un imparatorluğunu onayladılar. Henüz on dokuz yaşındayken yaşamını kaybeden III. Gordianus tanrılaştırıldı⁶³. Roma'nın Arap kökenli yeni imparatoru, Sasani kralından barış isteyip, ona, esirler karşılığında yüksek miktarda fidye ödeyerek⁶⁴, Sasani'lere karşı yapılan Roma seferini resmen bitirdi. Ancak bu barış antlaşması Meshike Savaşı öncesi Roma kazanımlarının elden çıkmasını garantileyen bir maddeyi içermedi. Yalnızca Hatra, Sasanilere bırakıldı. Bu kent, III. Gordianus tarafından yeniden fethedilerek Roma sınırları içine katılmış değildi. Bu nedenle III. Gordianus'un Pers seferinin amacına ulaşmak bakımından başarılı olduğunu söyleyebiliriz. III. Gordianus'un halefi olan Philippus Arabs, Roma'ya *Parthicus Maximus* ve *Persicus Maximus* zafer ünvanlarıyla döndü⁶⁵. Ancak o, bu zafer ünvanlarını kesinlikle hak etmiş değildi. Öte yandan III. Gordianus'un Pers seferi, Sasani kralı I. Sapur'un en azından Roma gücüne karşı deneyim elde etmesi açısından değerliydi. Bu deneyim onun, daha sonra, İ.S. 250'li yılların sonunda Roma'nın Doğu sınır savunma sistemini çökertip, Anadolu ortalarına kadar Roma eyaletlerini istila etmesini kolaylaştırdı⁶⁶.

⁶² Kottenhofen 1983, 155.

⁶³ SHA, *Gordianus Tertius* XXXI.3. Eutropius, *Breviarum* IX.2.3..

⁶⁴ Mitchell 1993, I, 227.

⁶⁵ Magie 1950, 698.

⁶⁶ Roma'nın Doğu sınır sistemini çökerten Sasani istilası konusunda bk. Mitchell 1993, I, 237 vd.

III. Gordianus'un Pers (=Sasani) seferi

BİBLİYOGRAFYA

- Bosch 1935 C. Bosch, *Die Kleinasiatischen Münzen der Römischen kaizerzeit*. Stuttgart 1935.
- Chastagnol 1994, A. Chastagnol, *Histoire Auguste*. Paris 1994.
- Dietz 1980 K. Dietz, *Senatis contra Principem*. München 1980.
- Ensslin 1971 W. Ensslin, "The Senate and The Army". Şurada: *The Cambridge Ancient History* Vol.XII (Cambridge 1971), 57-95.
- Herodianus *Herodian* (ed. E. H. Warmington). London 1970.
- Kettenhofen 1983 E. Kettenhofen, "The Persian Campaign of Gordian III and the Inscription of Sahpuhr at the Ka'be-ye Zartost". Şurada: *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia* (Ed. S. Mitchell., Oxford 1983). 151-171.
- Kolb 1987 F. Kolb, *Untersuchungen zur Historia Augusta*. Bonn 1987.
- Krzyzanowska 1980 A. Krzyzanowska, "Monnaies colonies d'Antioche de Pisidie". *Travaux du Centre d'archeologie Mediterrranenne de l'Academie Polonaise des Sciences* 7, Varsovie 1970.
- Loriot 1975 X. Loriot, "Les premieres annees de la grand crise du IIIe siecle:De l'avenement de Maximin le Thrace (235) a la mort de Gordien III (244), *ANRW* II 2 (1975), 657-787.
- Magie 1950 D. Magie, *Roman Ruler in Asia Minor to the End of Third Century after Christ* I-II. Princeton 1950.
- Mitchell 1993 S. Mitchell, *Anatolia. Land, Man and Gods in Asia Minor* I-II. Oxford 1993.
- Pflaum 1960 H.G. Pflaum, *Les carrieres procuratoriennes equestres sous le Haut-Empire romain*. Paris 1960.
- Potter 1990 D.S. Potter, *Prophecy and History in Crisis of the Roman Empire*. Oxford 1990.
- Sartre 1984 M. Sartre, "Le dies imperii de Gordien III: une inscription inedite de Syrie". *Syria* 61 (1984), 49-61.
- SHA *Scriptores Historiae Augustae* (ed. D. Magie) London 1979.

M. Ali Kaya

